

A 4284 II

A. PLOOMPUU

LAUSEÕPETUS
KOOLIDELE

TEINE TRÜKK

1923
TALLINNA EESTI KIRJASTUS-ÜHISUS

A

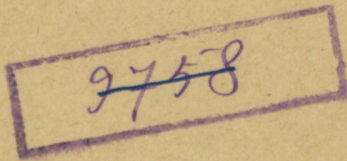

A. PLOOMPUU

LAUSEÕPETUS

KOOLIDELE

TEINE TRÜKK

TALLINNA EESTI KIRJASTUS-ÜHISUS

2

Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisuse trükikoda, Pikk tään 2.

A 4984 ✓
||

i 15820907

Teise trüki eessõna.

Wahe peal on meie keele wallas ja lauseõpetuses mõndagi selgunud — muutunud. Sellel põllul on mitmedki headē tagajärgedega töötanud. Ühendusele pole aga weel jõutud. Lause liikmete nimetused pole meil kindlad. On hakatud tarwitama ladinakeelseid terminusi, mis muidugi kõige sündsam. Kuid rahwakoolides teeks see esiotsa raskusi, sellepärast jään weel — mõne wäikese muudatusega — truuks endisele. Iga õpetaja wõib ju nimetust soowi mööda muuta, wõi ladina nime tarwitada. Kõik muu jääb muidugi meie tulewase kõlawa ja kindla keele enese otsustada.

A. Ploompuu.

I. Lause.

1. **Lause on sõnadega awaldatud mõte.** Näit. *Rahu kosutab, waen kaotab. Oleks minu olemine! Ta ei lausunud musta ega walget. Kus on kurwa kodu?*

Märkus: Lause võib awalduda suusõnal ehk kirjalikult. Kirjutatud lause lõpul on ikka mingisugune märk.

2. Lauseid jagunewad oma loomu poolest:

a) **Wäitlause** (harilikud jutulause). Näit. *Igal linnul oma laul. Walel on lühikesed jalad. Tõde ei põle tuleski. Täna on ilus ilm. Wäitlause lõpule kirjutatakse (.) punkt.*

b) **Küsklause** (küsiwad laused). Näit. *Miks sa nutad, lilleke? Millal on kõige pikem päew? Mis ei ole toas ega õues? Kes on sinu sõber? Küsklause lõpule kirjutatakse (?) küsimisemärk.*

d) **Käsklause**. Näit. *Mine, poega, Pärnumaale! Pista tuli tuhka! Pangem tähele! Ära wõta wõõra wara!*

e) **Soowlause**. Näit. *Jõuaksid need jõulud tulla! Kui mu ema weel elaks! Tuleks ometi kewade! Peaks ta mitte enam eksima!*

g) **Hüüdlause**. Näit. *Isa ae! Üles, üles, hellad wennad! Paras, paras! Tulge kokku, külalapsed! Käsk- soow- ja hüüdlause lõpule kirjutatakse (!) hüüdmisemärk (õhkamisemärk).*

II. Lause liikmed.

3. Wähe on mõtteid, mida võib awaldada ühe sõnaga (müristab, külmetab, sulab). Kui awaldatud mõte peab olema selge, siis kulub sinna kõige wähe-

malt kaks ja enam sõnu. Näit. *Lumi sulab. Ema wiis hälli heinamaale. Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt käib Läänemere rannale? Üksikuid sõnu, millest on lause koos, kutsutakse lause liikmeteks. Tähtsamad lause liikmed on alus ja öeldis.*

4. **Alus — subjekt** — on niisugune lause liige, mis seletab, awaldab seda asja wõi olewust, millest (wõi kellest) on lauses jutt. Näit. *Laps mängib.* Siin on jutt lapsest, seega on sõna „laps“ lause alus. *Pisar weeres.* Siin on jutt pisarast, seega on „pisar“ lause alus. *Ilmad lähewad külmemaks.* Siin on jutt ilmadest, seega on „ilmad“ lause alus. *Karu oli kaeras käinud.* Siin on jutt karust. *Kus on kurwa kodu?* Siin on jutt kodust. *Ülekohus ei seisa kotis.* Seega jutt ülekohtust. *Õppida on kasulik.* Seega jutt õppimisest.

Alus on kaheksugune:

a) **Täisalus (totaalsubjekt)** on ikka nimetawas (nominatiiw) käändes; ta wastab küsimise: **Kes?** Näit. *Rahwas (kes?) tuleb. Lumi (mis?) sajab. Laiskus (mis?) ei kõlba. Suu (mis?) on südame mõõt.*

b) **Osaalus (partsiaalsubjekt)** on ikka osastawas (partitiiw) käändes; ta wastab küsimise: **Keda? Mida?** Näit. *Rahwast (keda?) tuleb. Lund (mida?) sajab. Peremeest (keda?) ei ole siin.*

5. Aluseks wõib olla:

a) nimisõna. Näit. **Tuli** ei põle. **Leiba** ei ole. **Caps** jäi magama.

b) asesõna. Näit. **Teda** ei ole kodu. **Mina** tahan juua. **Keegi** ei wõi söömala elada.

d) omadussõna. Näit. **Wôôras** tuli meile. **Rikas** ei tea, mis waesele waja. **Laisk** ei wiitsi õppida.

Märkus: alusena esinedes on omadussõnal nimisõnaline mõiste.

e) arwsõna. Näit. **Üks** jutustab. **Teine** kuulab. **Tufanded** langesid.

Märkus: alusena on arwsõnal nimisõnaline mõiste.

g) ajasõna. Näit. **Lugeda on waja. Hüpata on kardetaw. Siin pole hea magada.** Sarnasel korral on ajasõna osaalus.

I. Märkus: aluseks võib olla iga grammatiline kõnejagu; aga tal on siis ikka nimisõnaline mõiste. Näit. *Wäga on määrussõna. Hurra waimustab. Ja on ei wastand.*

II. Märkus: ajasõna kindla kõnewiisi muutelõpud wõiwad awaldada ühtlasi ka asesõnalist alust; alus jääb siis mõistetawaks. Näit. Tule**n**. Pöördelõpp „n“ tähendab siin asesõnalist alust „mina“. Öppisime. Pöördelõpp „me“ tähendab siin asesõnalist alust „meie“. (Meie öppisime.) Kõlista (sina)! Laulge (teie)! Palugem (meie)! jne.

6. **Öeldis — predikaat — ütleb, mis alusest kõneldakse.** Näit. *Koer haugub.* Siin on aluseks koer; temast kõneldakse, et ta haugub. Nõnda on „haugub“ öeldis. *Ratas weeres.* Siin kõneldakse rattast, mis weeres. Seega on „weeres“ öeldis. *Isa oli haige.* Siin on „oli haige“ öeldis. *Pane uks kinni!* Siin on öeldis „pane“, kuna alus oleks käskkõne teise pöörde järe! mõistetaw „sina“.

Öeldis on kahesugune:

a) **puht-ajasõnaline.** Öeldiseks on siis ajasõna pööre üksinda; ajasõna ei tarwita siis abisõnu, peale eitawa kõne, milles „ei“ ka öeldise külge loetakse. **Puht-ajasõnaline öeldis ütleb alusest, mis see tegi, teeb, tehku, teeks, ei tee jne.** (Niisamuti ka ajasõna esimene ja teine pööre, — tegin, tegid, teen, teed, teeksin jne.) Näit. *Ujumine karastab. Poiss wiilistas. Teie tuleksite wist. Uni ei anna uuta kuube. Jõud ei ulatanud. Tulgu ta siia! Mingem üles mägedele!* (alus oleks siin käskkõne pöördest mõistetaw „meie“)

b) **abi-ajasõnaline.** Öeldiseks on siis ajasõna „olema“ pööre ühes abisõnaga, mida kutsutakse öeldise täiteks. Näit. *Éma (alus) on (öeldis) armas (öeldise täide). Lapsed (alus) olid (öeld.) õues (öeld. täide).*

Ilma täiteta oleksid sarnased öeldised puudulikud. **Abi-ajasõnaline öeldis ütleb alusest, kes ta on wõi oli, mis ta on wõi oli, milline, missuguses olukor-**

ras ta on wõi oli. (Niisamuti ka esimene ja teine pööre, — olen, olin, oleme, oleks jne.) Näit. *Meie oleme ferwed. Taewas on pilwes. Mõis oli müüa. Nemad oleksid õppinud. Jaan olewat faige. Töö ei ole raske. Mõök ei olnud pikk ega lühike.*

Märkus: „olema“ sõna kõrwal on sagedasti hakanud pidama ka „saama“, „jääma“ j. m. abi-ajasõnalisteks. Selguse pärast oleks siiski parem lugeda neid puht-ajasõnalisteks.

7. **Õeldise täitena** võib olla „olema“ sõna kaasas:

a) nimisõna. Näit. *Kana on kodulind. Mina olen eeslane. Jaan oli sõduriks.*

b) omadussõna. Näit. *Mehed on osawad. Kalewipoeg oli tugew. Mina oleksin õnnelik.*

d) arwusõna. Näit. *Mehi oli kolm. Meie oleme esimesed. Lusikaid oli tosin.*

e) määrussõna. Näit. *Kibu on kummuli.*

Uks oli laffi Joon pole otse.

g) asesõna. Näit. *Meie oleme need. Tema see on. Kas mina olen see?*

h) ajasõna. 1. Määrolulise osastawaga. Näit. *Rukis on lõigata. Hein oli teha. Laul on õppida.*

2. Kohtolulise sees- ja ilmaütlewaga. Näit. *Jüri oli kündmas. Töö on tegemata.* 3. Kesksõnadega.

Näit. *Puu on painduw. Karu liha on söödaw. Meie oleme wõitnud. Wili on koristatud.* 4.

Aegnimisõnaga. Näit. *Tema on kannataja. See oli alles hüppamine.*

Märkus: öeldise täiteks võib olla iga teinegi kõne-jagu, kuid ikka noomeni tähenduses. Näit. *Poiss on wirr, wirr. Ah, ah on wahel ai, ai.*

On lauseid, milles esineb öeldis üksi. Näit. *Lauldakse. Külmetab. Mängiti.*

8. **Täisalus ja öeldis ühilduwad arwu poolest.** Näit. *Rahwas tuleb. Rahwad tulewad. Rahwas tuli. Rahwad tulid. Rahwas on töökas. Rahwad on (wad) töökad. Rahwas oli töökas. Rahwad olid töökad.*

Osaalusega tarvitab puht-ajasõnaline öeldis (nii olewikus kui minewikus) ikka ajasõna ainsuse kolmandat pööret; ta ei ühildu arwu poolest. Näit.

Rahwast	}	tuleb
Rahwaid		
Rahwast	}	tuli
Rahwaid		

Osaalusega:

Puid kaswab

Puid kaswas.

Tähti paistab.

Tähti paistis.

Wett woolas.

Täisalusega:

(Puu kaswab.)

Puud kaswawad.

(Puu kaswas.)

Puud kaswasid.

(Täht paistab.)

Tähed paistawad.

(Täht paistis.)

Tähed paistsid.

Wesi woolas.

Põllul weeres (mitte weeresid) *palju kiwa. Osawõt-
jaid kogunes keskmiselt. Wagu lambaid mahub palju
ühte lauta.* (Wanas.)

Niisamuti **osaalusega** tarvitab **abi-ajasõnaline** öeldis „olema“ (nii olewikus kui minewikus) ainsuse kolmandat pööret; kuna öeldise täide on osaalusega samaarwulises osastawas käändes. Näit.

Osaalusega.

Leiba on — oli — magusat.

Leibu on — oli — magusaid.

Täisalusega.

Leib on — oli — magus.

Leiwad on — olid — magusad.

Inimesi on rikkaid ja waeseid. Päewi oli häid ja paremaid.

Märkus: osaalusega ei saa tarwitada öeldiseks ajasõna tehtawikku (passiivi).

9. **Arwusõnaline** alus ühes osastawalise täiendusega tarvitab — ühest peale — ajasõna kolmandat pööret nii ainsuses kui mitmuses. Siiski on olewiku ainsusel rohkem

tulewiku mõiste. Näit. *Neli teeb woodit (tulew.); neli teewad woodit (olew.). Niidab wiis wikatit; niidawad wiis wikatit. Kaarutab kaheksa reha; kaarutawad kaheksa reha. Lõikab seitse sirpi; lõikawad seitse sirpi.* Seal juures on osastawaline täiendus ainsuses, kui aluseks on kindel arw, — mitmuses, kui aluseks on umbarw. Näit. *Sada meest; hulk mehi. Kümme puud; sületäis puid. Tuhat raamatut; koorem raamatuid* jne. (ainult: tosin lusikaid).

10. Wanemast ajast pärit on juhtumusi, kus täisaluse kõrwal öeldise täide esineb osastawalisenä. Näit. *See on minu wendi. Tema on walget werd. Meie oleme üht pesakonda. Kust mehi teie olete?* See osaline kuuluwus kuhugi piirkonda on kahjuks oma väljenduswiisi poolest meil nüüd sumenemas.

11. Lauset, milles on ainult alus ja öeldis, kutsutakse **laiendamata lauseks**. Näit. on laiendamata laused: *Küünal põles. Wask on kuld. Surm on lõpetaja. Ahnus ajab. Luud pühib.*

Lauset, milles on peale aluse ja öeldise veel teised liikmed, kutsutakse **laiendatud lauseks**. Näit. on laiendatud laused: *Jõulupuu küünal põles laual. Wask on waese kuld. Surm on elu lõpetaja. Ahnus ajab auku. Uus luud pühib puhta toa.*

12. **Sihitus — objekt** — on ikka ajasõnaga ühenduses ja selle käsitataw; tema on ka öeldises awaldatud tegewuse eesmärk, on see, mille (wõi kelle) peale öeldis sihib. Näit. *Lind tegi pesa. Hobune weab koorma. Meie leidsime siili.*

Mitte kõik öeldised ei tarwita sihitust. Näit. kui ütleme: „Laps magas“, siis on lause väljendus enamwähem loogiline; sihitust pole waja. Ütleme aga: „Laps wõttis“, siis tõuseb iseenesest küsimine: mis asja (Kelle? Mille? Keda? Mida? Mis?) ta wõttis. Lause ei ole veel mõistete poolest täieline. Ütleme aga edasi: „Laps wõttis raamatu“, siis on mõte selgitatud. Nõnda on: *laps* — alus, *wõttis* — öeldis, *raamatu* — sihitus.

Kui aluseks on ajasõna määrululine osastaw (osalus), siis võib ka alus tarwitada sihitust. Näit.

Wanemaid austada on kohus. **Uškust** ajada oli keelatud. **Wiina** juua on kahjulik.

13. Sihitus on — niisamuti kui alus — täis-sihitus (totaalobjekt) ja osasihitus (partsiaalobjekt). Näit. Lukusepp tegi **wõtme**; lukusepp tegi **wõtit**. Wesi kustutab **tule**; wesi kustutab **tuld**. Koer tõi **jänese**; koer tõi **jänest**.

Täissihitus on ikka sihitawas ehk nimetawas käändes ja wastab küsimise: Kelle? Mille? Kes? Mis? Näit. Isa ostis **šobuse**. Mina leidsin **noa**. Tarwis on kutsuda **wend** süia. Waja (on) ihuda **kirwes** terawaks.

Osasihitus on ikka osastawas käändes ja wastab küsimise: Keda? Mida? Näit. Koer tunneb **koera**. (Kõnekään.) Rooste sööb **rauda**. Käsi peseb **kätt**. (Wanas.)

Kui öeldis on käskiwas kõnes wõi tehtawikus, milles wäljendub lõpetatud tegewus, siis on täissihitus nimetawas käändes. Näit. **Wõtke raamatud! Pange lamp põlema! Lefm** wiidi laadale. **Pista põrsas kotti!** (alus on siin mõistetaw).

Eitawa, keelamise ja lõpetamata tegewuse wäljendamiseks on osasihitus. Näit. **Meie ei wõta raamatuid**. **Ärge pange lampi põlema! Lefma** (III. aste) wiidi laadale. **Ära pista põrsast kotti!**

14. Eestikeeles ei ole ajasõnal tulewiku (futuuri) jaoks eripõordeid, waid selle mõiste wäljendawad määrussõnad ning öeldise ja sihituse wahekord.

Olewiku öeldis ja täissihitus moodustawad tulewiku mõiste. Näit. **Meie ehitame kiriku**. **Peeter kaewab šaua**. **Onu ostab kofa**. **Sina walmistad enesele wõrgu**. **Meie koolile tehakse uus põrand**. **Igäiks pühkigu oma ukseesine!**

Olewiku öeldis ja osasihitus moodustawad olewiku mõiste (kestawa tegewuse) — ka osalise tulewiku mõiste. Näit. **Meie ehitame kirikut**. **Peeter kaewab šauda**. **Onu ostab kofita**. **Sina walmistad enesele wõrku**. **Meie koolile tehakse uut põrandat**. **Igäiks pühkigu oma ukseesist!**

Minewiku öeldis ja täissihitus moodustawad lõpetatud tegewuse mõiste. Näit. *Meie ehtasime kiriku. Peeter kaewas haua. Onu ostis kofa. Sina walmistasid enesele wõrgu. Meie koolile tehti uus põrand.*

Minewiku öeldis ja osasihitus moodustawad lõpetamata tegewuse mõiste. Näit. *Meie ehtasime kirikut. Peeter kaewas hauda. Onu ostsis kofa. Sina walmistasid enesele wõrku. Meie koolile tehti uut põrandat.*

15. Sihituseks wõib olla:

a) nimisõna. Näit. *Aeg parandab haawad. Ära raiska raha! Ei koer koera hammusta.*

b) asesõna. Näit. *Tema lõi mind. Headus wõidab kõik. Pani mu parmaste wahela.* (Rahwal.)

d) omadussõna. Näit. *Arst aitab haiget. Parem pandi tagawaraks. Keeran külje—leian külma.* (Rahwal.)

e) arwusõna. Näit. *Mina wõtsin poole, tema — teise poole. Koolilaps arwas ühe tosinale lisaks.*

Põhiarwud—peale ühe—tarwitawad täissihitusena ainsuse nimetawat käänet; arwu täiendaja sõna selle kõrwal on ainsuse osastawas käändes. Näit. *Ta pani kolm raamatut lauale. Leidsime kümme maasikat. Süüta sada küünalt.* On aga põhiarwu asemel umbarw, siis tarwitab see samu käändeid, mis teisedki nimisõnad sihitusena; arwu täiendaja sõna on siis mitmuse osastawas. Näit. *Ta pani kimbu raamatuid lauale. Leidsime peofäie maasikaid. Süütas fulga küünlaid.* Põhiarw „üks“ ja kõik järgarwud sihitusena on kui teisedki nimi- ja omadussõnad.

g) ajasõna määrosastaw. Näit. *Mina tahan reisida. Tema ei oska lugeda. Ära püüa laiselda!* (Sarnastel juhtumistel on see alati osasihitus.)

Märkus: on ajasõnu, mis nõuawad alati osasihitust. Näit. *Karta* (keda? mida?), *austada, himustada, käskida, armastada, wihata, terwitada, kiita, oodata* j.n.e.

16. **Järguline sihitus.** Ajasõnalise sihituse kõrwal on sagedasti teine — isegi kolmas — kõnejagu, mille peale esimese tegewus weel edasi sihib; neil juhtumustel on üks sihitus esimese-järguline, kuna teine on esimesele ja kolmas teisele nagu selgituseks. Näit. *Tõnu tahtis bassi laulda.* (A. Haawa.) *Laske käed käia! Rebane palus kurge tõmmata konf wälja. Eit mind käskis heietada, taat — mind takku nokutada.* (Rahwal.)

17. Kõrwaliseks — kaudseks sihituseks wõiks pidada niisuguseid kõneworme, kus ajasõna käsitab seestütlewat (elatiiw) ja kaasaütletawat (komitatiw) käänet*). Näit. *Tema kõneleb armastusest. Isa tõreles pojaga.*

Elatiiwiga jääb siiski mõte segaseks: ei tea, kas ta kõneleb armastusest kellegi wastu, et ta kedagi armastab, wõi armastusest enesest. Ma räägin puhtast südamest. — Millest mina räägin? Kuidas mina räägin? Siin peab keel ise tegema oma otsuse. Esialgselt tuleb hoiduda sarnaste wormide eest.

18. Ei tohi sihitust aluseks pidada ega alusega wahetada. Peetagu meeles, et sihitus tarwitab sihitawat, osastawat ja nimetawat käänet, alus aga enamasti nimetawat ja wahel ka osastawat. Raskust teewad mõned nimisõnad, mille nimetaw ja sihitaw ühelaadilised, ja ajasõna määrosastaw (infinitiiv). Lause mõte on alati parem juht. Seatagu ühe wõi teise lauseliikme kohta küsimine — ja wahe selgub pea. Näit. *Ahju köetakse.* Mõni ehk arwab, et „ahju“ on alus. Aga tungime lause mõttesse. Öeldis on „köetakse“. Mida köetakse? Wastus: ahju. Nõnda pole „ahju“ enam pea lauseliige, waid öeldis käsitab teda, — ta on sihitus. Elsa ei taha lugeda. Elsa (alus) ei taha (öeldis). Elsa ei taha. Mida Elsa ei taha? Wastus: lugeda. Öeldis „ei taha“ käsitab sõna „lugeda“, seega on „lugeda“ sihitus.

Lauseliikmete lahendamisel otsitagu kõige enne öeldis ja alus wälja (tehtagu esmalt iga laiendatud lause laiendamataks).

*) Uuemal ajal on neid kõiki hakatud pidama määrusteks, mis ka üsna õige.

19. **Täiendus — atribuut.** Mitmed lauseliikmed ei ole ainsa sõnaga selgesti mõistetavad; neile peab veel teisi sõnu täienduseks juure lisama. Näit. ütleme laiendamata lause: „Jalg libises“. Lause on loogiline, aga meie tahaksime teada, kelle jalg libises. Kui ütleme nüüd juba laiendatud lause: „Hobuse jalg libises“, siis on mõiste selgem; lause alus on täiendatud. Edasi ütleksime: „Hobuse esimene jalg libises“. Mõiste on veel täielisem. Sarnasel viisil võime iga nimisõnalise lauseliikme täiendada. Näit. **Waga weri ei wärise** (aluse täiendus). **Aadam oli esimene inimene** (öeldise täiendus). **Lubaja suu teeb suure linna** (aluse ja sihit. täiend.). **Uus luud pühib puhta toa** (aluse ja sihit. täiend.).

Täiendus wastab küsimise: **Kelle? Mille? Mis-sugune? Mitmes?** Täiendus on omaduse, olluse, arwu, wahekorra jne. selgitaja.

20. Täienduseks võib olla:

a) nimisõna. Näit. **Raamatu kaaned on katki. Rafwa häääl on Jumala häääl. Wabaduse õhk läeb läbi müüri.** (Jak. Liiv.)

Märkus: sagedasti on täienduseks nimisõna ilma-
itlew või kaasaitlew kääne. Näit. **Onu tõi laadalt sarwedeta lehma. Mina nägin rafastega laewa.**

b) omadussõna. Näit. **Tubli mees ei karda waewa. Caisa linna pole olemas.** (Wanas.) **Wana tee wana sõber.** (Wanas.)

d) asesõna. Näit. **Nende ema oli haige. Sinu meel on paha. Teie teed ei ole mitte meie teed.**

e) arwusõna. Näit. **Teine koorem läks ümber. Koolilaps kirjutas kolmanda lehekülje. Ta pühitses oma neljakümnendat sünnipäewa.**

Märkus: Arwusõnalise aluse ehk sihituse täiendus on kindla arwu järel ainsuse osastawas käändes, umbarwu järel aga mitmuse osastawas. Näit. **Siin on kümme koolilast; siin on fulk koolilapsi. Wanaema istutas sada kaalikataime; wanaema istutas peenratäie kaalikataimi.**

g) määrussõna. Näit. **Otse tee on talwel käidaw.** **Wôôrifi** wahtimine pole ilus. **Wiltu** kiri wôtab enam ruumi kui **püst** kiri.

h) ajasõna. 1) Kesksõna. Näit. **Küntud** põld mustendab. **Läinud** aeg ei tule tagasi. **Pakutud** palake ei kõlba sagedasti. Toob meil õie **õitsewa**. (K. Körber.) 2) Kohtolulise ilmaütlew. Näit. **Kutsu-mata** külaline leppigu wähesega! 3) Tegijasõna. Näit. **Nuffad** silmad kuiwata. (Laulur.)

i) omadus - nimisõnalise liitsõna osastaw kääne. Näit. **Madis ostis uutmoodi** kübara. Üks **suurt-sugu** mees laskis oma tõlla ees sõita. (Jakobson.) **Sini-sukka** meistrimehe poega, **punapärga** talumehe tütar. (Rahwal.)

Märkus: täiendus wõib olla järguline. Näit. **Ta tundis oma wana** sõbra. **Meie kuri karja** Muri haugub kuuri ukse taga.

21. Nimisõnaline täiendus on enamasti omas-tawas käändes ja ühildub täiendatawa lauseliikmega arwu poolest. Nimisõnaline täiendus kirjutatakse siis täiendatawa nimisõnalise lauseliikmega kokku, kui täiendusel on kirjeldaw mõiste, kui täiendus wastab küsimise: **missugune**, — lahku, kui täiendusel on päralt-olemise (possessiivne) mõiste, kui täiendus wastab küsimise: **kelle** — **mille omadus**. Näit. **Waestemaja** (— missugune maja?); **Waeste maja** (— kelle maja?)-**Emajõgi** (— missugune jõgi?); **ema jõgi** (— kelle jõgi?). **Eesti keel** (— kelle keel? = keel, mis Eestis tarwitataw); **eestikeel** (— missugune keel?). **Kanamuna** (— missugune muna?); **kana muna** (— kelle muna? = teatawa kana muna). **Koolimaja ei ole mitte wallamaja, aga ta on ometi walla maja**.

22. **Lisandus — apositsioon** — on lauseliikme ees ehk taga, sellega ühes käändes ja ühetähendusline sõna. Lisanduses kordub, selgineb peasõna mõiste weel teiste sõnadega. Ka lisandus kuulub täienduste liiki. Näit. **Talwine külaline, pakane, paugutab õues**. **Sõjas omandas ta paha kombe — suitsetamise**.

See on kõigele wallale kuulus linn — Kukulinn. (Juh. Liiv.) *Hansu seltsiline, wari, oli Hansust lahkunud.* (A. Kiwi.)

Lisandus on ikka komade ehk mõttekriipsude wahel. Ainult pärisnimedele ei panda märki. Näit. Kirjanik **Ansomardi** suri sõtta. Talu oli imelikul wiisil ühe sündinud eestlase **Tambefi** jagu. (Bornhöhe.) Elajate kuningas **Lõwi** oli lasknud oma riigialamad kokku kutsuda. (Kreutzw.) *Laulu-Jumal Wanemuine tuli maa peale maha.* (Fählmann.)

23. Täienduste hulka kuulub ka **kõnetelu (hüüe)**. Kõnetelu awaldab selle isiku, asja ehk olewuse nime, kelle (wõi mille) poole kõnega pööratakse. Näit. **Laps, pea ehteks surmani sa ema kodukeel.** (Reinw.) **Tule, õh rändaja, Karksi mägedele!** (Kitzb.) **Sa waikne õõ ja sina, armas kannel, teil olen salamõtteid awaldand.** (Kreutzw.) **Tõuse üles, taadikene, ärka üles, isakene!** (Kalewip.)

Kõnetelu wõib olla lause ees, keskel ehk lõpul. Ka kõnetelu lahutatakse lausest komadega.

24. **Määrus — adwerbiaal.** Iga tegewus ja olukord on ühenduses kõrwaliste mõjudega. Tegewusel wõib olla eesmärk, koht, teowiis, aeg, põhjus jne. Määrus on nende ligem selgitaja — määraja. Näit. **Maja ehitati elamiseks;** (— milleks?) **maja ehitati linnas;** (— kus?) **maja ehitati küsitsi;** (— kuidas?) **maja ehitati suwel;** (— millal?) **maja ehitati korterite puudusel.** (— miks?).

Nõnda on majaehitamine ühenduses mitmesuguste olude ja põhjustega.

25. Määrused jagunewad liikidesse. Igas liigis wõiwad olla oma erandid.

1) **Eesmärgi ehk otstarbe määrus**, mis wastab küsimise: **Mis jaoks? Mis otstarbel?** Näit. **Pere-naine andis willad kedrata. Kari tuli lõunale. Kalastajad panid wõrgud kuiwama.**

2) Koha määrus, mis wastab küsimise: Kus? Kuhu? Kust kohast? Näit. *Kalad etawad wees. Mees läheb metsa. Jüri tuli müüriöölt.*

3) Teowiisi määrus, mis wastab küsimise: Kuidas? Mil wiisil? Näit. *Laps magas kummuli. Linda suges Kalewi juuksed kuld-kammiga. Ning woogude turjal tugewal jääpangad sõitsid müriinal.* (Luiga.)

4) Aja määrus, mis wastab küsimise: Millal? Kui kaua? Kui kauaks? Näit. *Ei ma täna lähe kooli.* (K. Malm.) *Mis sa magad, mehikene, lamed, laiska, lõuneeni.* (Rahwal.) *Ants tellis ajalehe aastaks.*

5) Põhjuse määrus, mis wastab küsimise: Miks? Mil põhjusel? Näit. *Oma suure hädaga läks ja otsis sipelga.* (K. Malm.) *Mehel kuiwas keelekene suhu suure janu pärast.* (Kalewip.) *Rõõmutujul wõttis nüüd Wanemuine kandle.* (Fählm.)

6) Aine määrus, mis wastab küsimise: Millest? Näit. *Ei ole leelu puusta tehtud.* (Rahwal.) *Üks wana-nast wäeti, teine noorest nõdruke.* (Kõnek.) *Tema tegi tübjast tüki ja kahest nafast kasuka.* (Kõnek.)

7) Wahekorra määrus, mis wastab küsimise: Mille poolest? Mis suhtes? Näit. *Puud tuntakse tema wiljast. Näoldasa on ta eestlane. Kas olete rikas rafast?*

26. Määruseks wõib olla:

a) nimisõna. Näit. *Nüüd walju talwe walitsüs on laanest lahkunud.* (K. A. Hermann.) *Tühi toob tüli talusse.* (Wanas.)

b) omadussõna. Näit. *Ilm läheb külmaks. Kui ju jõed rõõmsalt jookswad.* (Jannsen.) *Wiimaks mõisa poole waatas kurwana.* (J. Tamm.)

d) arwsõna. Näit. *Jaan lõikas kaalika pooleks. Mind arwati esimeseks. Sandid kõnnsid kafe-kesi.* (Piirikiwi.)

e) määrussõna. Näit. *Mis täna wõid teha, seega ruttu.* (Wanas.) *Tasa, tasa weereb lainekene.* (K. Krimm.)

Ja tema ümber **wait** kui mere kaljud rahwad on kuulamas. (K. J. Peterson.)

g) ajasõna. 1. Kohtoluline. Näit. *Rahwas tõusis üles **mängima**.* (Piibel.) *Kõik lm on **magamas**.* (Laulur.) *Mee tulime **sõitmast**.* 2. Määroluline. Näit. *Meie õpme **istudes**.* *Sõdurid laulsid **käies**.* *Ei õnnetus hüüa **tulles**.* (Wanas.)

h) Hüüdsõna. Näit. *Ta kukkus maha **prantsi**.* ***Lips** on ta läind.* (T. Riomar.) *Kudus nüüd kuldasel poolil **liksafi, lõksafi**.* (Eisen.)

Määrus võib olla järguline. Näit. *Hüreke tuli **august wälja**.* *Lammas läks **laudile munele**.* (Rahwal.) *Mehed sõudsid **fommiku wara merele kalale**.*

27. **Wäljajätteline — elliptiline — lause.** Wahel jäetakse lausest mõni liige ehk köide wälja. Selle lühendusega saab lause isesuguse ilme, mis elustab kõnet, annab temale mitmekesise woolu. Näit. *Õeldud — tehtud. Libe keel, tige meel. Juhan — hobusele pihta ja tuhatnelja edasi.* (K. A. Hermann.)

Wäljajäte võib juhtuda:

a) pealkirjades. Selle asemel, et kirjutada, näit. „See lugu jutustab mehest ja karust“, kirjutatakse: *Mees ja karu.*

b) aadressides. Selle asemel, et kirjutada „See kiri tuleb anda Postimehe toimetusele Tartus“, kirjutatakse: *Postimehe toimetusele, Tartus.*

d) allkirjades. Näit *Terwitades, Mihkel Mõru.*

e) aja ja paiga tähenduses. Näit. *Pärnus, jüripäewal 1923.*

g) igapäewastes kombete awaldustes, rutulistes küsimistes, hüüetes jne. Näit. *Head ööd! Mis nüüd? Jäta!*

h) wanasõnades ja kõnekäanetes. Näit. *Waga wesi — sügaw põhi. Igale oma.*

Kirjas pannakse wäljajäetud öeldise ning sidesõnalise kõite asemele mõttekriips (—); sagedasti ei panda aga mingisugust märki.

28. **Lause täiendused.** Juhtub sõnu, mis ei kuulu ühegi lauseliikme rühmkonda; nad awaldawad oma mõju üksinda terve lause kohta, on — nagu sidesõnadki — kogu lause päralt. Näit. **Paraku ei saanud haige mitte terweks. Meie naabrid ei ole kašjuks mitte töökad. Sa oled wist wäsinud muidugi? Ega muud kui hakkame minema.**

29. **Lause rõhk.** Ühte wõi teist lauseliiget rõhutades muudame lause mõju ja mõiste. Näit. ütleme järgmise wana-sõna iga kord ise rõhuga: **Rõõm** on rahu tütar.—Rõõm **on** rahu tütar.—Rõõm on **rahu** tütar.—Rõõm on rahu **tütar**. Mõiste tuleb igal korral isesugune. Toome aga kõik lauseliikmed ühesuguse häälega kuuldawale, siis sünnib laulusarnane pomin — mõiste wõib olla mitmesugune. Sellepärast peame andma lugedes lauseliikmetele mõistekohase rõhu — neid hääldama õigesti.

Weel järsumalt muutub mõiste, kui seame küsklause rõhu iga kord ise liikmele. Näit. Kas **teie** tulete täna meile? — Kas teie **tulete** täna meile? — Kas teie tulete **täna** meile? — Kas teie tulete täna **meile**?

Iga lause peab olema: 1) mõtte poolest õige, 2) kerge aru saada ja meeles pidada, 3) keeleliselt õige ja kõlaw. Kaks esimest nõuet olenewad mõtte awaldaja ja selle wastuwõtja waimuannetest, kolmas aga kuulub lauseõpetuse walda.

Lauseliikmete järjestus olgu eestipärane — wõõraste keelte mõjust puutumata! Meie lauseliikmete järjekord on peajoontes: **alus, öeldis, sihitus**; täienduse parem paik on selle lauseliikme ees, mida ta täiendab. Määrus käib määratawa oleku wõi sündmuse järel; on aga määrus rõhutatud, siis — ees. Muid lauseliikmeid weel öeldise ja sihituse wahele — aga iseäranis abiajasõnalise öeldise ja tema täite wahele — mahutada, teeb lause raskeks. Näit. on see lause wildak oma liikmete järjestuses: *Üksikud harwad lumehebemed hakkasid külmetanud konarlise maa peale sadama. Kohasem oleks: Üksikud harwad lumehebemed hakkasid sadama külmetanud konarlise maa peale.*

III. Liitlauseid.

30. **Koondatud laused.** Kui ühetaoliste liikmetega laused kõrwu juhtuwad, siis wõib neid koondada. Näit. *Laastutuli ei kesta pikale + laenuleib ei kesta pikale =*

Laastutuli ja laenuleib ei kesta pikale.
Kuused on okaspuud + kadakad on okaspuud + männid on okaspuud = Kuused, kadakad ja männid on okaspuud.

Siin oli alustel ühine öeldis, sellepärast võisid niisugused laused koonduda. Koondatud lausel on kaks ehk enam ühist liiget.

Koondatud lausel võib olla:

a) mitu alust. Näit. **Päike, kuu ja taewa tähed** tulid ja kummardasid teda. (Piibel.) Muud **majariistad, kapid ja lauad** olid küll laadalt pärit. (Kitzberg.) **Sinu metsad, väljad, jõed, külad, wainud, wennad, õed** seisid meeles lõpmata. (K. Malm.)

b) mituöeldist. Näit. **Taewas säatendab, särab ja selgub** (W. Grünthal.) **Toas elatakse, tefakse tööd, süiakse ja magatakse.** (A. Grenzstein.) **Näe, juba südikalt salusid sarjab, sirutab, nõskutab, armuta hjarjab.** (G. Suits.)

d) mitu sihitust. Näit. **Ema kinkis Elsale nuku, aabitsa ja pliiatsi.** **Öökülm häwitas õied ja noored taimed.** **Ta näppas ema kapist tihti wõileiba, koort ja rõõska piima.** (J. Pärn.)

e) mitu täiendust. Näit. **Koolimaja taga õitsesid sinised, punased ja kollased lilled.** **See oli õrn, peen õieti pefme turba suitsu lõhn.** (Tuglas.) **Ta waatas hobuse, wankri ja enda warju peale.** (A. Kiwi.)

g) mitu määrust. Näit. **Lapsed läksid metsa seenile ja marjule.** **Laew käib Tallinna ja Helsingi wahet esmapäewal, neljapäewal ja laupäewal.** **Siit wiiwad teerajad aita, lauta, küüni, kuuri, keldrisse ja kaewule.** (M. Kampm.)

Kui ühetaoliste lauseliikmete arw ulatab kahest üle, siis on esimeste wahel koma, wiimase ja selle eelmise wahel enamasti sidesõna „ja“. Niisamuti on iga kahe ühetaolise lauseliikme wahel sidesõna. Ei-

tawas kõnes on „ja“ asemel „ega“. Näit. *Ei see kaswa puis ega mais. Ei ole toas ega õues* (aken).

I. Märkus: Seotud kõnes jäetakse sidesõna sagedasti ära.

II. Märkus: Sagedasti ei panda eriliigiliste täienduste wahete komat ega sidesõna. Näit. See **halastamata raudne käsi**. *Jõudsid kätte pikad külmad talve ööd. Tema sügav bassi hää* kuul-
dus üle teiste. Sarnastel kordadel wõiks pidada üht täiendust teise täienduseks (järguline täiendus); on aga täienduste wahel koma ehk sidesõna, siis on kõik täiendused koos teatawa lauseliikme päralt.

31. Koondatud lause liikmete ühildumises oleks tähele panna:

1) kui on mitu alust. a) täisalusel.

Olgu alused ainsuses wõi mitmuses, öeldis on — olewikus ja minewikus — ikka mitmuses.

Näit.

Hobune, lehm ja lammas } **sööwad — söid —**
Hobused, lehmad ja lambad } **karjamaal.**

Kask, lepp ja paju } **on lehtpuud.**
Kased, lepad ja pajud }

Märkus: Kui arwatakse mitme aluse mõiste ühiseks, siis on öeldis ainsuses. Näit. *Nägemine ja kuulmine kadus* (kadusid). *Toitmine ja katmine läheb* (lähewad) kalliks.

b) osaalused.

Olgu alused ainsuses wõi mitmuses, öeldis on — olewikus ja minewikus — ikka ainsuses (lõpetamata tegewus). Näit. *Wihma, lund ja rahet sajab — sadas. Hobuseid, lambaid ja lehma jookseb — jooksis karjamaal.*

Märkus: osaaluste öeldiseks on kõige kohasemad sihitud (intransitiiv) ajasõnad.

2) kui on mitu öeldist.

Öeldised ühiiduwad täisaluseliga arwu poolest (p. 8.). Näit. *Lill kaswab, õitseb ja närtsib;*

lilled kaswawad, õitsewad ja närtsiwad; lill kaswas, õitses ja närtsis; lilled kaswasid, õitsesid ja närtsisid.

Osaalusega tarwitawad öeldised (nii olewikus kui minewikus) ajasõna ainsuse kolmandat pööret. Näit. *Lilli kaswab, õitseb ja närtsib; lilli kaswas, õitses ja närtsiss.*

3) kui on mitu sihitust.

Olgu täis- wõi osasihitus, öeldis ühildub ikka alusega; sihitused öeldisega kokku moodustawad aja ja oleku wäljenduse (p. 14). Näit. *Torm purustab puud, aiad ja ehitused* (tulewiku mõiste). *Torm purustab puud, aiad ja ehitusi* (olewiku — ka osalise tulewiku — mõiste, wältaw tegewus). *Torm purustas puud, aiad ja ehitused* (minewik, lõpetatud tegewus). *Torm purustas puud, aiad ja ehitusi* (minewik, lõpetamata tegewus).

4) kui on mitu täiendust.

Omadussõnalised täiendused ühilduwad täiendatawa lauseliikmeaga arwu poolest. Näit. *Ta noppis aiast sinise, punase ja walge lille* (mitte lilled!); *ta noppis aiast sinised punased ja walged lilled*; *ta noppis aiast siniseid, punaseid ja walgeid lilli.* *Pennil magawad must, walge, kirju ja paat kana* (mitte kanad!), s. o. igast liigist üks kana. *Pennil magawad mustad, walged, kirjud ja paadid kanad*, s. o. igast liigist mitu kana. *Pennil magab musti, walgeid, kirjuid ja paate kanu*, s. o. igast liigist teadmata arw kanu, kellest muist mujal.

Wene mõjul on selle poolest meie keeles patustatud. Näit. „Temal on eksam saksa- ja prantsuse keeltes“, pro: keeles, sest on ju mõteldud üks ainus saksakeel ja üks ainus prantsusekeel. „Põhja ja Balti mered“, pro: meri, sest on ju üks ainus Põhjameri ja Baltimeri. Oleks neid meresid enam, siis wõiks — ja peaks ütlema „Põhja ja Balti mered“.

Nimisõnalised täiendused ei ühildu oma pealiikmeaga arwu poolest; ainsuse ja mitmuse selgitajaks jääwad alus ja öeldis. Näit. *Onul oli künni-, ratsa-*

ja sõiduhobune, s. o. üks hobune kõige kolme töö jaoks. Onul **olid** künni-, ratsa- ja sõiduhobune, s. o. iga töö jaoks oma hobune. Onul **olid** künni-, ratsa- ja sõiduhobused, s. o. iga töö jaoks mitu hobust.

Kui tahaksime sedasama ütelda olewikus, siis tuleks puudus abi-ajasõna „olema“ mitmuse kolmandast pöördest, mis meil, kahjuks, kirjakeelele wõõras. „Onul on künni-, ratsa- ja sõiduhobune“ on kahte wiisi mõistetaw. Kas on jutt ühest hobusest kõige kolme töö jaoks, wõi tahetakse ütelda, et iga töö jaoks on ise hobune? Selgusele saame Alutaguse keeles: onul onwad künni-, ratsa- ja sõiduhobune.

Selles majas elab — elas — Soome, Eesti ja Läti saadik, s. o. üks saadik kolme riigi jaoks.

Selles majas elawad — elasid — Soome, Eesti ja Läti saadik, s. o. igal riigil oma saadik.

Selles majas elawad — elasid — Soome, Eesti ja Läti saadikud, s. o. igal riigil mitu saadikut.

32. **Kiillause (wahelause)** on teise lause wahele mahutatud — kiilutud. Näit. *Meie wanaisa — andku Jumal terwit — elab alles. Tiuu — nõnda oli tütarlapse nimi — läks kooli. Sureja — tema ei saa kaua enam seda nime kandma — löi kaks leekiwat silma lahti ja waatas kui tunnistades minu peale.* (Kreutzwald.)

Kiillause wõime oma kohalt ära wõtta, ilma et põhilause loogiline mõiste selle läbi palju kannataks. Näit. *Wanal ajal — nõnda räägib wagajutt — elas ühes külas rahwa õpetaja* (Jakobson.) wõiksime ilma kiillausest ütelda: *wanal ajal elas ühes külas rahwa õpetaja.* Niisamuti wõime mõne lause sisse weel teise lause mahutada, mis on pealausele nagu selgituseks. Näit. *Kooli lõppu ootawad kõik lapsed pikisilmi; kooli lõppu — see päew pole weel kindel — ootawad kõik lapsed pikisilmi.*

Kiillause lahutatakse põhilausest mõttekriipsudega ehk komadega.

33. **Rinnastatud — koordineeritud — laused.** Kui kaks ehk enam iseseiswat lauset kõrwu,

ühise mõtte kandjaks paneme — rinnastame, siis sünnib rinnastatud lause ehk rindlause. Näit. *Rahu kosutab, waen kaotab*, on kaks iseseiswat lauset. Siin aga on nad kõrwu pandud. Rindlause on koos vähemaist lauseist, millel igäihel oma iseseisaw tähendus. Rindlauseid wõiwad olla:

a) niisugused, millel ei ole ühiseid liikmeid. Näit. *Kärsitumalt hobused tammuwad, rahutumalt lehmad ammuwad*. (G. Suits.) *Päike weereb õhk on õrn ja jahe, kaste asub halja aasale*. (Piirikiwi.) *Neli teewad woodit, kaks näitawad tuld, üks heidab magama*. (Mõistatus.)

b) niisugused, millel on ühine alus wõi öeldis ehk mõni muu ühine liige. Näit. *Päike puges pilwesse, jättis lilled leinama* (ühine alus). *Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki* (ühine öeldis). *Laiskus teeb mehe lodewaks, aga töö karastab* (ühine sihitus). *Taudi tappis minu wenna, sõsar katkula kolletas* (ühine täiend.). *Laisad hoiawad homseks tööd, wirgad säästawad leiba* (ühine määrus).

Ka koondatud lauseid wõib rinnastada. Näit. *Põllumehed künnawad, äestawad ja külwawad, teised laastawad heinamaad ja teewad kütist*. (C. R. Jakobson.)

Sa kõigis näitad wilja küllust, paljust,

Ja tegewuses looduslikku jõudu;

Waim imestades näeb su heldust, waljust,

Ja imestades elu sala sõudu. (A. Alwer.)

Kui rinnastatud laused on wõrdlemisi lühikesed, siis on nende wahel koma. Näit. *Jõud teeb, nõu juhhib. Lehm lüpsab suust, kana muneb nokast*. (Wanas.) *Kari tõttab krap- ja kellahelinaga karjamaale, ja peresulane ruttab adraga põllule*. (C. R. Jakobson.)

Märkus: Kui sidesõna „ja“ seob ühesuguseid lauseliikmeid, siis ei ole „ja“ ees komat; kui „ja“ seob kahte iseseiswat lauset, siis on „ja“ ees koma.

Pikemad rinnastatud laused lahutatakse üksteisest semikooloniga. Näit. *Ma olen mu tundmused pannud kõik lausa laulusse; ma olen nad südamest kiskund*

ja heitnud ilmasse. (J. Tamm.) *Üksmeelsus ja hea läbi-
saamine aitavad maja ehitada; erimeelsus ja waen
kisuwad ta maha.* (Joh. Aawik.)

Nende rinnastatud lausete wahel, millel mõni liige ühine, on koma; ühist liiget ei korrata enam järgmises lauses. Näit. *Härğa peetakse sarwist, meest sõnast.* (Wanas.) Kordamisega oleks see: *härğa peetakse sarwist, meest peetakse sõnast.*

Harjutuseks. Kuidas on kirjamärgid järgmistes lausetes? Wiha wõtab wilja wäljalt kadedus kalad merest. Suu teeb küll suure linna käed ei kärbse pesagi. Karjapoiss on kuningas suure walla walitseja palju pere pidaja kuldse krooni kandija. Ööl on üheksa poega päewal mitu mõtet. Pool weel seisis metsa peidus teine pool lausa lagedal. Häda tuleb hobus- tega läheb ära härğadega. Igal linnul oma laul igal mehel oma wiis. Tee tööd töö ajal aja juttu jutu ajal. Pill tuleb pikast ilust nutt kaua naermisest. Emakeel olen mina ise wõõrad keeled on minu sõnade-tagawara. Laiskus on kehwise wend see wend ei hooli sugulusest.

34. Ühendatud — subordineeritud — laused.

Kui kaks ehk enam lauset nõnda ühendame, et üks jääb teisele aluseks, öeldiseks, sihituseks, täien- duseks wõi määruseks, siis sünnib **ühendatud lause**. Ühendamisega jääb üks lause pealauseks, teine kõrwa- liseks lauseks — mõneks pealause liikmeks. Pealause on enam vähem üksikult mõistetaw; kõrwallause tähendus selgub alles pealause abil. Mõlemad koos moodustawad ühise mõiste, on täiesti arusaadawad. Näit. *Kes ei taha tööd teha, see ei pea mitte sööma.* Wõtame mõlemad laused (mis komaga lahutatud) üksi- kult. Leiame, et teine lause: *see ei pea mitte sööma*, ütleb juba mingisuguse mõiste; ta oleks seega pealause. Aga kes ei pea mitte sööma? Selle küsimise wastab kõrwallause: *kes ei taha tööd teha*. Pealause alus on „see“; kõrwallause selgitab, kes on see „see“. Nõnda on kõrwallause aluse selgitaja ehk aluslause.

Pea- ja kõrwallause liituvad side- wõi asesõnaga, mille ees alati koma. Lause mõiste ütleb, missugune on pea-, missugune kõrwallause. Näit. *Raha on see, mis kõik rattad käima paneb*. Wõtame jälle mõlemad laused (mis komaga lahutatud) üksikult. Esimene lause, **raha on see**, on enam vähem loogiline: **raha** (alus) **on see** (öeldis). Öeldis pole aga veel täieline; tahaks teada, mis on raha. Selle küsimise wastab kõrwallause (öeldislause): *mis kõik rattad käima paneb* (kõrwallause selgitab siin öeldist).

Wõtame veel lause: *Millest süda täis, sellest räägib suu*. Pealause, **sellest räägib suu**, pole veel üksinda täieline; tahaks teada, millest (wõi kellest) räägib suu. Selle küsimise wastab kõrwallause (sihituslause): **millest süda täis** (kõrwallause selgitab sihitust).

Ei see koer jänest püüa, keda wägisi metsa wiiakse. Pealause, *ei see koer jänest püüa*, pole veel täieline; tahaks teada, missugune (kelle? jne.) koer ei püüa jänest. Selle küsimise wastab kõrwallause (täienduslause): *keda wägisi metsa wiiakse* (kõrwallause selgitab asesõnalist täiendust).

Lind ei wõi kõrgemale lennata, kui tiiwad kannawad. Pealause, *lind ei wõi kõrgemale lennata*, pole veel täieline; tahaks teada, kui kaugele wõib lind lennata. Selle küsimise wastab kõrwallause (määruslause): *kui tiiwad kannawad* (kõrwallause määrab piiri).

35. Nõnda wõime ühendatud lauseid pea- ja kõrwallausete järel liigitada:

1.) **Aluslaused**. Näit. Kes teisele auku kaewab, see ise sisse langeb. Mis jääb ajast, see jääb arust. (Wanas.) See on noorele inimesele häbiks, kui ta koolis ei ole käinud. (A. Grenzstein.)

2.) **Öeldislaused**. Näit. Harjutus on see, mis teeb mehe meistriks. Roomlased olid need, kelle ajalugu meidki õpetab. Sõna on see, mis kohustab.

3.) **Sihituslaused**. Näit. Keda nähti külwamas, seda ei nähtud lõikamas. Mis noorus kokku paneb,

selle wanadus eest leiab. (Wanas.) Ja Eedi hakkab jutustama, mis kooliõpetaja kõik kaasa võtta käskinud. (M. Sillaots.)

4.) **Täienduslaused.** Näit. Kelle jalg tatsub, selle suu matsub. (Wanas.) Missugune kari, niisugune karjane. Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt käib Läänemere rannale? (M. Weske.)

5.) **Määruslaused.** a) eesmärgi määrus. Näit. Meie sööme selleks, et elada. Et sooja saada, pandi ahi küdema. b) koha määrus. Näit. Pane iga asi sinna, kust sa ta võtsid! Sinna wiskan siidikera, kuhu käed ei ulata. (Mõistatus.) b) teowiisi määrus. Näit. Kuidas metsa hüütakse, nõnda mets vastu kostab. Suu ja silmad lahti peas, kuulas Pätsi iga mees. (O. W. Masing.) d) aja määrus. Näit. Pista põrsas kotti, kui pakutakse. (Wanas.) Kui suureks sain, siis pidin ma kodust lahkuma. (K. Malm.) g) põhjuse määrus. Näit. Raamatuid peab walima, sest kõik ei kõlba lugemiseks. Et ma paremini ei mõista, sellepärast teen ma nõnda. (J. Kõrw.) h) wahekorra ehk wastukäiw määrus. Näit. Ei nimi meest riku, kui mees ise nime ei riku. (Wanas.) Ehk küll ussil kest on uus, kuri kihwt tal siiski suus. (A. Piirikiwi.)

Kõrwallause wõib seista pealause ees wõi järel; aga ta wõib ka pealause sees olla. Näit. *Kõik, mis hülgab, pole kuld. Ja häältega, mis aasa peal, nüüd sulab kokku minu hää.* (J. Tamm.) *Wingu sees olnud isikud, kes minestusesse langenud, peab kohe wälja wärske õhu kätte wiima.* (Dr. A. Paldrok.)

Kõrwallause on pealause sees ikka komade wahel.

36. Kui kaks lauset on mõiste poolest niisuguses ühenduses, et esimene walmistab teisele teed; kui esimese lause mõte selgineb teises weel paremini; kui tahetakse juhtida suurem tähepanu just järgmise lause peale, siis paigutatakse esimese lause lõpule koolon.(;) Näit. *Waene wend ootis ja lootis: ehk palutakse mind ka pidule.* (J. Kunder.) *Ja nagu leinakahin on*

walmi wilja sees: kõik kōrred wärisewad ju warsti sirbi ees. (J. Tamm.) *Kuid tunnistan sinule wabalt siin: mind läkitas Lehola Lembitu.* (J. Bergmann.)

Kui kooloni järeseiswale lausele jääb mingi-sugune kōrwallauseline mõiste, siis algab see lause wäikese kirjatähega; on aga seal otsekohene kõne, wõi mõne muu iseseiswa mõtte awaldus, siis algab see suure kirjatähega.

37. **Otsekohene ja kaudne kõne.** Kui enne awaldatud ehk teise isiku sõnu muutmata korra-takse, siis nimetatakse see otsekoheseks kõneks. Näit. *Minu isa ütles mulle: „Prii on jälle meie maa!“* (M. Weske.) Otsekohene kõne seisab iseäraliste jutu-märkide wahel. Ta on täiesti iseseisaw lause; tema lõpul on mõttekohane kirjamärk, nagu lauseõpetus nõuab. Üldiselt aga jääb otsekohene kõne kōrwali-seks sihituslauseks.

Mõnikord muudetakse otsekohese kõne wälimine awalduskuju sidesõna „et“ abil kaudseks kõneks. Näit. *Minu isa ütles mulle, et prii on jälle meie maa.* Koolon ja jutumärgid jäetakse siis ära; otsekohesest kõnest saab siis kōrwaline sihituslause, mis lahutatakse pealausest — nagu teisedki sihituslauseid — komaga.

Kui otsekohene kõne on pealause algusel, siis jääwad muud jutumärgid endisteks, ainult koolon jääb ära ja pealause algab siis wäikese tähega. Näit. „Prii on jälle meie maa!“ ütles mulle minu isa.

Weel wõib otsekohene kõne kõikede oma märkidega olla pealause wahel ja tema liikmetega segamini, — aga see on asjata tüli.

38. **Lausete lühendamine.** Kui wõimalik on ja kõne-wool nõuab, wõime anda ühendatud lausele lühema wäljenduse. Selleks on igal lauseliigil oma põhiseadused; neid tähele pan-nes on lühendamisel tegemist suuremalt jaolt ase- ja sidesõ-nadega. Kui paigutame lauseehitusliste nõuete järel ase- ja sidesõnade kohale muud lauseliikmed, saame lühendatud lause.

a) Aluslause wõime nõnda lühendada, et niihästi pea-kui kōrwallausest aseõnad ära jätame ja kōrwallause öeldise

aegnimisõnaks muudame. Näit. *Kes kannatab, see kaua elab; kannataja elab kaua.*

b) Kõrwalisi õeldislauseid tarvitame meie wähe; need on suuremalt jaolt juba lühendunud. Iga õeldislause laseb enese hõlpsasti lühendada. Õeldislause lühendamisel jäetakse pealausest abi-ajasõna ja asesõna kõrwale, alus aga pannakse kõrwallause siduwa asesõna kohale samasse käändesse. Muud liikmed lauseehitusliste nõuete alla seades saame lühendatud lause. Näit. *Wiina waim on see, millest nõrk mees wäärdub; nõrk mees wäärdub wiina waimust.*

d) Sihituslause lühendamine — peale nende, mis liituvad sidesõna „et“ abil — on raske, sagedasti wõimata. See wõib nii sündida, et jätame pealausest siduwa asesõna ära ja mahutame selle asemele kõrwallause mõtte ilma asesõnata samasse käändesse. Mõte wõib aga wäljenduda sagedasti hoopis teiste sõnadega. Näit. *Kes tööd taga ei aja, seda ajab töö taga; mittetöötagaajat ajab töö taga. Laiska ajab töö taga.*

e) Täienduslause lühendub seega, et mahutame kõrwallauses õeldud kirjeldawa mõtte pealause asesõna kohale. Näit. *Ei see koer jänest püüa, keda wägisi metsa wiitakse; wägisi metsa wiidud koer ei püüa jänest.*

g) Mõne määruslause wõime nõnda lühendada, et paigutame pealauses määrussõna kohale sellesama mõtte, mis kõrwallauses awaldatud. Sagedasti ei saa läbi ilma uute sõnadeta. Näit. *Koer haugub, kunni külaline tuleb; koer haugub külalise tulekuni.*

39. Ühendatud lausete rinnastamine on sarnane teiste harilikkude rinnastatud lausete mõistega, s. o. laused jääwad iseseiswateks, aga nad on seotud mõtte poolest. Näit. *Mis kõhus, see kõrwal; mis watsas, see warjul. Kel wägi, sel wõimus; kel kukkur, sel kohus.*

Ühendatud lausete rinnastuse wahel seisab semi-koolon; on aga ka sidesõna nende wahel, siis koma. Näit. *Kus silm, seal kütm; kus sõlm, seal soe. Ei ole kõik kuld, mis läigib, ega kõik hõbe, mis hülgab.*

40. Mitmekordsed ühendatud laused on niisugused, kus ühe (ehk enam) pealause külge liituvad kaks (ehk enam) kõrwallauset. Näit. *Mis mulle kasu saadab ja ühelegi kahju ei tee, see ei wõi mind halwemaks teha.* (Arwelius.) Pealause: *See ei wõi*

mind halwemaks teha. Mis ei wõi mind halwemaks teha? Selle küsimise kostawad kaks kõrwallauset (aluslaus.): *mis mulle kasu saadab ja ühelegi kahju ei tee.*

Haridus on see, mis inimese inimeseks teeb ja teda elus edasi wiib. Pealause: *haridus on see.* Mis on haridus? Selle küsimise kostawad kaks kõrwallauset (öeldislaus.): *mis inimese inimeseks teeb jne.*

Mine wälja waatamaie, kuidas tööda tehtanekse, kuidas oldakse orjamas. Pealause: *mine wälja waatamaie.* Mida (mis asja) waatama? Küsimise kostawad kaks kõrwallauset (sihitusl.): *kuidas tööda tehtanekse jne.*

Mererand, kuhu eestlased olid elama asunud, oli naabritelegi alati ihaldawaks, ja meie esiwanematel puudus tarwiline jõud, et neid jäädawalt tagasi tõrjuda, sest weel mitte päris ja kindlat ühiswalitsust ei olnud. (W. Reiman.) Esimene pealause: *mererand oli naabritelegi alati ihaldawaks.* Missugune mererand? Küsimise kostab kõrwallause (täienduslause): *Kuhu eestlased olid elama asunud.* Teine pealause: *ja meie esiwanematel puudus tarwiline jõud.* Milleks see jõud? Küsimise kostab kõrwallause (määruslause): *et neid jäädawalt tagasi tõrjuda.* Miks puudus jõud? Küsimise kostab teine kõrwallause (määruslause): *sest et weel mitte päris ja kindlat walitsust ei olnud.*

Kui kewade lähenes, siis käisime kase käest küsimas, kas ta juba mahla annab. (M. Martna.) Pealause: *Süis käisime kase käest küsimas.* Mida küsimas? Kostab kõrwallause (sihitusl.): *kas ta juba mahla annab.* Millal käisime küsimas? Kostab kõrwallause (sihitusl.): *kui kewade lähenes.*

Kes meie rahwa minewikku terawamini tähele paneb, see leiab mõnda heledat tähte Eesti taewas, mille sära küll terwet maailma ei täida, süiski aga imewalgusega Eesti rahwa waimupimeduse sisse on langenud, kõwa talwejääd sulatanud ja kaunist kewadet kosuma sigitanud. (W. Reiman.) Pealause: *see leiab mõnda heledat*

tähte Eesti taewas. Kes leiab? Kostab kõrwallause (aluslause): Kes meie rahwa minewikku terawamini tähele paneb. Missugused heledad tähed leiab ta Eesti taewas? Kostawad neli kõrwallauset (täiendusl.): mille sära küll terwet maailma ei täida jne.

41. Järgulised ühendatud laused on niisugused, mille kõrwallausetel on weel omad kõrwallaused; neil kõrwallausetel wõiwad olla omakorda weel kõrwallaused jne. Näit: *Kes sellest weest joo, mis mina annan, see ei januta enam.* (Kristus.) Pealause: *see ei januta enam.* Kes ei januta? Kostab kõrwallause (aluslause): *kes sellest weest joo.* Nõnda saaksime hariliku ühendatud lause: *kes sellest weest joo, see ei januta enam.* Kõrwallause täienduseks wõime aga weel küsida: missugusest weest? Küsimise kostab kõrwallause päralt olew täiend. lause: *mis mina annan.*

Nõnda wõime nimetada kõik kõrwallaused, mis kuulwad otse pealause külge, esimese järgu kõrwallauseteks, — need kõrwallaused, mis kuulwad esimese järgu kõrwallausete külge, teise järgu kõrwallauseteks jne. Näit. *Ma astusin kruusitatud maanteele, mis külast läbi nõmmikuse wiib, kus küla karjamaad olid.* (Juh. Liw.) Pealause: *ma astusin kruusitatud maanteele.* Missugusele kruusitatud maanteele? Kostab esimese järgu kõrwallause (täiend.): *mis külast läbi nõmmikusse wiib.* Missugusesse nõmmikusse? Kostab teise järgu kõrwallause (täiend.): *kus küla karjamaad olid.*

Sarnast õiget kohtumõistjat, kes õigesti ja selgesti näitaks, kus kohal igaihe kasude piir peab lõppema, on inimesesugu kunni meie päewadeni otsinud. (O. Rüütli.) Pealause: *sarnast õiget kohtumõistjat on inimesesugu kunni meie päewadeni otsinud.* Missugust õiget kohtumõistjat? Kostab esimese järgu kõrwallause (täiend.): *kes õigesti ja selgesti näitaks.* Mida näitaks? Kostab teise järgu kõrwallause (sihit.): *kus kohal igaihe kasude piir peab lõppema.*

Keelemurde, iseloomu, rüete ja muude märkide põhjal wõime arwata, et lõunapoolsed eestlased, kes

praegu Wõru murrakut kõnelewad, wist hiljem Peipsijärwe lõuna otsa kaudu meie maale rändasid. (W. Reiman.) Pealause (koondatud): *keelemurde, iseloomu, riiete ja muude märkide põhjal wõime arwata.* Mis wõime arwata? Kostab esimese järgu kõrwallause (sihit.): *et lõunapoolsed Eestlased wist hiljem Peipsijärwe lõuna otsa kaudu meie maale rändasid.* Missugused lõunapoolsed eestlased? Kostab teise järgu kõrwallause (täiend.): *kes praegu Wõru murrakut kõnelewad.*

Waata käidud tee peale tagasi ja tea, et sa kodumaa waimu ees seisad, kes sinu käest küsib, mis sa tema kasuks oled teinud (E. Enno.) Pealause: *waata käidud tee peale tagasi ja tea.* Mis peab teadma? Kostab esimese järgu kõrwallause (sihit.): *et sa kodumaa waimu ees seisad.* Missuguse kodumaa waimu ees? Kostab teise järgu kõrwallause (täiend.): *kes sinu käest küsib.* Mida ta küsib? Kostab kolmanda järgu kõrwallause (sihit.) *mis sa tema kasuks oled teinud.*

Sokrates naeratas, kui mees temale kõrwalopsu andis, et halb asi olla, kui inimene mitte ei teadwat, millal küiwrit tarwis kanda. (J. Bergmann.) Pealause: *Sokrates naeratas.* Millal S. naeratas? Kostab esimese järgu kõrwallause (määrusl.): *kui mees temale kõrwalopsu andis.* Miks S. naeratas? Kostab ka esim. järgu kõrwallause — sest ka see käib pealause külge — (määrusl.): *et halb asi olla.* Millal asi halb? Kostab teise järgu kõrwallause (määrusl.): *kui inimene mitte ei teadwat.* Mida? Kostab kolmanda järgu kõrwallause (silutusl.): *millal küiwrit tarwis kanda.*

Kõik pea-, kõrwallased ja järgulised kõrwallased lahutatakse üksteisest komaga.

42. **Periood** on suurem rinnastatud lausete kogu. Kui paneme mitu pea- ja kõrwallaset ühise mõiste kandjaks, siis sünnib periood. Perioodil on kaks järku ehk poolt. Esimene pool walmistab, arendab mõtet ja teeb selle põnewaks; teine kinnitab, ütleb selle lõpuni, mis esimene põhjendanud. Mõlemate poolte sees

on iseliiki laused. Enamasti on esimese poole sees kõrwallaused, teises pealaused. Kogu periood sisaldab eneses juba terve mõtteawalduse; ta on väike jutustus — terwik. Näit.

Mis mina kodunurmelt noppind,
 kaugelt wõõral wäljal künnud;
 mis mulle toonud tuule-hoogu,
 lained lustil weeretanud;
 mis mina kaua kaisula kannud,
 põues peidula pidanud;
 mis mina kaljul kotka pesas
 ammust ajast hellalt haudunud:
 seda mina lauluna lõksutelen
 wõõraste kuulijate kõrwu. (Kreutzwald.)

Kus on rahwas waik ja waga; kus on kõlaw tema keel; kus ka piinal palg ei kahwa; kus on meestel mehe meel: seal on minu isamaa, seal mu kallis kodu ka. (Koidula.)

Kui linnud laulawad; kui lilled lõhnawad; kui õhud õõtsuwad; kui ju ilu täidab ilmamaad; kui on haljus jälle uus; kui ju punga paisub puus; kui kadund kadedus; kui on rõõmuks saanud haledus: siis ka ärkab armastus; siis on tundel sõnad suus; siis on kõlamist keelel; siis on magusust meelel. (K. A. Hermann.)

Perioodi üksikute lausete wahel on semikoolon, mõlema poole wahel aga koolon.

L i s a.

Harjutused ja näited.

1—2.

Iga algus on raske. Aega mööda asjad käiwad. Millal on kõige parem süüa? Hoiä waenlaste eest! Aeg annab head nõu. Ära hõiska enne õhtut! Pane iga asi oma kohale! Oleks minu olemine! Kes tõi sõja sõnumida? Teele, teele, kurekesed! Jõudu tööle! Anna mulle oma käsi! Nüüd ei ole aega.

4—5.

Häda õpetab. Mehi langes. Sõna kohustab. Ei ole und. Meie õpime. Tema ei maga. Haige sai terweks. Kolm on igale hea. Wiinajoomine teeb waaseks. Waletada ei kõlba. Tulime teile.

6—11.

Rukis õitseb. Õied tolmawad. Torm tõuseb. Tema wõitis. Eksimine on inimlik. Taud on külgehakkaw. Inimesi oli palju. Kokkuhoidmine ei ole ihnsus. Sokrates oli mõttetark. Kännimees puhkas. Kesa oli künda. Kell kõlises. Tantsiti. Lund sajab. Lumi sajab. Tuiskab. Lause on laiendatud.

12—16.

Heategu äratä heateo. Wanaisa luges palwet. Waew teeb mehe tugewaks. Too hobune koju! Hammusta rukist! Küta ahju! Pane ahi küdema. Tõmba lõõtsa! Teen luuda. Teen luua walmis. Ema luges raamatut. Ema luges raamatu läbi. Mure suurendab muret. Käsi peseb kätt. (Wanas.) Käsi peseb käe puh-

taks. Töö kiidab tegijat. Kas tunned teda? Ära kiida iseennast! Raha muudab mehed. Kana tegi pesa. Põllumees müüs wilja. Tema armastab hoo- belda. Töölised tahtsid puhata. Lill ootas noppimist. Ühe jättis, teise wõttis.

19—21.

Tundmata tulewik on meil ees. Liiwane maa ei kaswata lopsakat wilja. Rikka rikkus ei hooli waese waesusest. (J. Kunder.) Linnulaul ja metsalilled kahi- sewas kaasikus; karjaskäik ja pajupillid, marjametsas maasikas. (E. Aun.)

Wanasõnad: Teraw kirwes leiab kiwi. Hea sõna wõidab wõõra wäe. Iga punane mari ei ole maasikas. Ettewaatus on tarkuse ema. Tühi kott ei seisa püsti. Paha meel tõstab tüli. Laisa linna pole olemas. Wõõras raha põletab tasku. Awalik waen- lane on parem kui salalik sõber. Warane wares pühib nokka, hiline lehwitab tiibu.

22—23.

Kes teist, rüütel wõi kannupoiss, julgeb mere- põhja kasta? (C. R. Linnutaja.) Kas sa, Ilu, meile lähed, kas sa, Tantsu, meida tahad? (Rahwal.) Tähtjas Eesti kirjamees Mihkel Weske on Wiljandimaalt pärit. Kuulsas Rooma sõjapealikus Julius Cäsaris tulewad Rooma rahwa peaomadused kõige selgemalt nähta- wale. (J. Aawik.) Kuldrannake, mil jõuab laew su kal- dale! (A. Reinwald.) Oh ärka, rahwas, wiinaunest üles! (M. Pukits.) Karjapõlw, kas paistad sina mälestuste mängu teel? (J. Tamm.) Tuli päike, tulisilm. Miks rattad, wäsind rändaja, miks nõnda rahuta? (A. Haawa.) Sitkest rauast oleme meie, naelad, tehtud. (A. Põllusaar.)

24—27.

Ema saatis Juku kooli. Koolis õppis Juku hästi. (J. Lattik.) Torm on tee üleni umbe ajanud. (R. Kamsen.) Koit idataewast kullal ehib. (J. Tamm.) Murueide tütre lauluks ei wõi sõnad sulada. (Koidula.) Õrnalt õõtsub

tuuleke tasane. (G. Suits.) Ma luule kõrgusesse tahtsin jõuda. (Jak. Liiw.) Kullalainil väljad walendawad. (J. Kunder.)

Wanasõnad: Ei õnnetus hüüa tulles. Ülekohus ei seisa kotis. Ahnus ajab auku. Walel on lühikesed jalad. Öhtune kõhutäis jääb omale. Suur tükk ajab suu lõhki. Kirjul linnul on palju nimesid. Ei saa kõik kanad õrrele. Uhkus ajab upakile. Peremehe silm teeb looma rammusaks. Oma witsad — kibedad witsad. Waga wesi — sügaw põhi.

1—28.

Raud roostub. Udu tõusis. Öhk on jahe. Suwi oli lühike. Aeg on kallis. Kas isa on kodu? Kolumbus leidis Ameerika. Inimene mõtleb. Armastus äratub armastust. Otsisime marju. Wana sõprus ei unune. Inimese elu on kaduw. Läänud aeg ei tule tagasi. Esimesed jääwad wiimasteks. Sinu müts on minule paras. Püüdmine wiib sihile. Ära peksa tuult! Suitsetamine on ilmaaegne raharaiskamine. Hiline wõit on pool kaotust. Tule siia!

Nõdralt ei nõuta wägitööd. Koorem on hobusele raske. Kaotatud au on raske tagasi wõita. Poisil on nutuwõru ümber suu. (Kõnekään.) Rahal on salawõim juures. Ka sõjas jäägu inimene inimeseks! Laisk ei taha waewa näha. Eestlane peab eestlast usaldama! Ära tee ise oma elu hädaoruks! Tulega ei tohi mängida. Wäike laps ei oska lugeda. Homme läheme linna. Kes selle ilusa wankri tegi? Wabrikul sai toores materjaal, sawi ja puud, otsa. Inimeste waimukaaslane, kadedus, on nende mõistusega ühe wanune. Lapsed, olge töökad! Millal on sinu sünnipäew?

Eestimaa, su mehe meel pole mitte surnud weel. (F. Kuhlbars.) Sul on õigus, wend, meie peame õiglased ja kaastundlikud olema. (O. Truu.) Ei midagi ilmas jää kauaks. (J. W. Jannsen.) Mure kurwastuse kujud jäägu minust järele! (K. H. Hermann.) Saaniga sõitsin ma sahinäl külast läbi kiiresti. (Weske.) Ei iganes wõi ma oma isakodu unustada. (H. Prants.) Karjased elasid sipelgatega

suures tülis. (Rosenplänter.) Kesapõllu ääres kaswas kidur pajuke. (J. Tilk.) Soikumus on wäsind linnu laul. (A. F. Tombach.) Küll wagad waimud taewased sind saadawad su teel. (M. Heiberg.) Wõta, õde, wõiduwikat. (Rahwal.) Ma armastan sind, suwe ilu. (A. Alwer.) Ei kadunud wägiwalla eest weel pole elu siit. (A. Jürgenstein.)

Wanasõnad: Oma leib kõige magusam. Õiguse wastu ei saa ükski. Rahuline meel käib rikkusest üle. Töö kiidab tegijat. Wale-keel ajab maailma põlema. Ära maksa kurja kurjaga! Jõua aegamööda! Laiskus on kehwise wend. Oma kiitus haiseb. Ööl on üheksa poega. Suu on südame mõõt. Uhkus tuleb enne langemist. Süsi süttib söest. Kingitud hobuse suhu ei waadata. Puhas suu, puhas käsi käib maailma läbi. Weerewal kiwil ei kaswa sammalt. Oma silm on kuningas. Jagajale jääwad näpud. Häda ei anna häbeneda. Käbi ei kuku kännust kaugele.

30—32.

Külamees tõusis ja wõngutas piitsa. (Ansomardi.) Kõik on nii mahe, armas, magus. (Juh. Liiw.) Mägiline, künkline, nagu wihane lainetaw meri, on loodus ümberõngi. (H. Taar.) Tulin, nägin, wõitsin. (Cäsar.) See elustab, waimustab, kihutab, keeb. (K. A. Hermann.) Iga töötegija — ka laiskleja — on oma palga wäärt. Ühel pilwisel ööl — see oli jüripäewa öö — peatas üksik ratsanik kõrge künka peal. (Bornhöhe.) Nõnda elasid nad, kaks wana inimest, nagu kõik popsid enne ja pärast neid. (Juh. Liiw.) Need hundid ja karud ja ussid ja siilid — ja suuremat tüli weel teewad need kiilid. (Rahwal.) Ta hüppab ja kargab ja kandlega mängib. (Rahwal.) Õigusel on — nagu igal teisel inimesesoo eluawaldusel — ka omad wead ja puudused. (O. Rütli.) Kui sagedasti ei pea hobune, see inimese suurem ja tarwilisem abimees, tänu ja lahke ümberkäämise asemel piina kannatama. (J. Lammas.) Teeme tegusid ja ajame peale wagusid. (Kõnek.)

Nüüd walju talwe walitsus on laanest lahkunud, ja kewadine kenadus meil ehib lilled, puud. (K. A. Hermann.) Kuu paistab, tähed säramas, öö katab ilma, maad. (E. Enno.) Antsuke hakkab emale imelist unenägu jututama, jääb aga korraga wait ja waatab mõttes jõulupuule. (O. Luts.) Warsti on uued ahtelademed maas, pindad wõetakse warnast, paarid heidawad kokku, ja edasi läheb öösine töötants üle sahisewa wilja. (E. Wilde.) Päike hakkab soojalt paistma, löoke lõõritama, oras tärkama. (A. Saal.) Ega sugu ei lahku soosta, wõsu ei weere kännusta. Weri ihkab were hinda, ülekohtul pole uinu, kurjal tööl ei kinnitusta. Hommikul on õnnekudu, päewa keskel kuldakangas, õhtul hõbedane ilu, ööl ei õnne ilmumas. Riid on rahu rikendaja, tüli tule-sütitaja. Omal maal õitseb õnne, kodu kaswab kasu parem. Karedamal kaunakesel wahest magus iwakene; koredamal koorukesel wahest sile sisukene. (Kalewipoeg.)

W a n a s õ n a d: Õela õnn ei õitse, kadeda kaer ei kaswa. Orjast saab osajagaja, perepojast popsikene. Wask on waese kuld, tina kehwa hõbe. Ega kõrts pole põrguauk, ega kirik pole taewariik. Sõna pistab, sõna päästab. Hullul on sõnad huulte peal, targal hammaste taga. Waras jätab warna seina, tuli teeb kõik tuhaks. Õigus igaihel, kangus kahe wahel. Ei aita istumine, küll aitab astumine. Lind saab laulu eest, inimene töö eest. Söö mis küps, räägi mis tõsi. Pill tuleb pikast ilust, nutt kaua naermisest. Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki.

1) Kes ei lõpetanud, see algas asjata. Kes ei ole karjas käinud, see on alles wähe näinud. Kes kõneleb, see külwab. Mis ühele raske, see kahele kerge. Kes mõõga wõtawad, need saawad mõõga läbi otsa. (Kristus.) See ei ole mitte inglite laul, mis sa kuuled. (Juh. Liiw.) Küll wähe, mis ta ilmas omale

ihanud. (M. Uniwer.) On väga tähtis, et kesapõld ikka must hoitakse. (J. Kompus.) Mäekingud, mäттаotsad, need on tema tüma troon. (J. Hurt.) Mis sa õpid noores eas, seisab elu aeg sul peas. (A. Piirikiwi.)

W a n a s õ n a d: Mis jääb ajast, see jääb arust. Kes tuult külwab, see tormi lõikab. Kes kõik sood solgib, see kõik marjad maitseb. Kes palju käinud, see palju näinud. Kes kahju kardab, see õnne ei leia. Mis wihaga tehtud, see läheb wiltu. Mis täna tehtud, see homme hooleta. Kes enne koitu kobistab, see wara leiwameheks saab.

2) Tema on see, kes iialgi teiste abi ei oota. Terwise wastu eksimine on see, mis inimese enneaegu hauda wiib. Sõber oli niisugune, et kippus sõbra kallale. Haned olid need, kes kord Rooma päästsid. Puhas õhk meie elumajades on see, millest nii wähe hoolitakse. Wiin ja tubakas on niisugused, mille mittetarwitamine meile tulu toob. Sinu waenlased on need, kes sind õpetawad. Koorem oli niisugune, et wõta sülle. Kõige parem oleks see, kui ta täna tuleks. Ilm on seesugune, et ära pista jalga üle ukse. Tugew on see, kes üksi jääb. Usk on see, mis meid õndsaks teeb. (Luth.)

3) Äkitselt näeb mees, nagu wilguks puude wahelt tuli. (Eisen.) Tagasi waadates nägi ta, kuidas hunt temale ikka ligemale jõudis. (F. Mihelson.) Ja ta töötas seal, et wõõraks temale jääb meelitaja hääl. (J. Tamim.) Ei Jumal seda awita, kes ise halb ja laiskleja. (A. Piirikiwi.) Nüüd tunnistagem waiksel õhtutunnil, mis kaebust teile olin usaldand. (Kreutzwald.) Mis wanemad teewad, seda lapsed näewad. (Jannsen.) Ei seda tea ma, kas hommi-kut saan näha. (Laulur.) Mis Juku ei õpi, seda Juhan ei mõista. (Rahw.) Ei seda ole hõlbus tunda, kes ise hoolas teisi tundma.

W a n a s õ n a d: Kes tööd taga ei aja, seda ajab töö taga. Mis sajas saada, see pulmas peeta. Ei aia-siga tea, mis õue-seale tarwis läheb. Keda õpetus juhatab, seda nuhtlus ei sunni. Mida keegi külwab, seda ta ka

lõikab. Seda, mis ta teisele tahad ütelda, ütle enne enesele. Mis süda wihkab, seda silm ei ihka. Mis käest kaob, seda hakatakse kahetsema. Keeletu peab wedama, mis meeletu peale paneb.

4) Üks paigake siin ilmas on, kus warjul truudus, arm ja õnn. (Koidula.) See jalg on ikka õigel teel, kes adra taga käib (Jannsen.) Soowiks jälle sinna paika, kus ma ükskord õnne näind. (Kreutzwald.) See on see maa, kus minu häll kord kiikus ja mu isadel. (Weske.) Kulda wäärt aga see naine, kes telgedel pooliga istub. (Eisen.) Küllap ükskord jõuab aega, kus kõik peerud kahel otsal lausa lööwad lõkendama. (Kalewip.) Minu Elsa ei ole mitte niisugune neiu, kes minu tööd ei tunneks. (Kunder.) Ja häältega, mis aasa peal, nüüd sulab kokku minu hääl. (J. Tamm.) Üksikule inimesele, kes teistega iialgi ühenduses ei seisa, õigust tarwis ei ole. (O. Röölli.) Meil ei ole teist allikat, kust ühegi eluküsimuse peale wastust wõiksime saada ehk loota, kui teadus. (P. Hellat.) On inimesi, kelle rinnus walitseb alatine kewade. (A. Grenzstein.) Koju jõudes asus Kõrboja perenaine wanale Madlile appi, kes küttis sauna-ahju ja kandis suurde katlasse ämbriga wett. (Tammsaare.) Kelle jalg tatsub, selle suu matsub. (Wanas.)

5) Lilled ei õitse mitte selleks, et iga möödami-
neja neid wõib noppida. Et targaks saada, selleks
peame palju õppima.

Kus wiletsus on teinud leina-linna, seal weab
metsa iga troosti tee. (Kreutzwald.) Kus puhtus ja kars-
kus, seal ihu ja hinge wärskus. (Ausomardi.) Kus tööd,
seal leiba. (Wanas.)

Weske laulab nõnda, nagu rahwas ise laulab.
(J. Bergmann.) Kadus, nagu tina tuhka. (Kõnek.) Neitsi sõe-
lub, neli põlle ees. (Mõistat.)

Tänumeel wanemate wastu kestis ka weel siis,
kui kullerkupud neil juba kalmu peal kaswasid.
(W. Reiman.) Kui häda kõige suurem, siis abi kõige ligem.
(Wanas.) Kui kummuli, siis täis; kui püsti, siis tühi.
(Mõistat.)

Wana kõik kaduma peab, et tõusmiseks maad oleks uuel. (J. Tõnisson.) Häbi tundis waene ronk siis, et tal petis juustu nii wiis. (J. Tamm.) Karistus oli tema peal, et meil pidi rahu olema. (prohw. Jesaja.)

Ehk küll tapud on süüta taimed, siiski teewad inimesed tappude läbi palju süüd. Kui ka lambal süda hea, lammas siiski lambapea. (Grenzstein.) Ennem läheb kaamel nõelasilmast läbi, kui rikas taewariiki saab. (Kristus.)

Wanasõnad: Kus suitsu, seal tuld. Kuhu tuul tuiskab, sinna ta hange ajab. Ära sööda koera, kui hunt ukse taga. Kus surm, seal muld. Mida waiksem tuul, seda lähem torm. Kus wiga näed laita, seal tule ja aita. Mis hiirtel wiga elada, kui kassi kodus pole. Enne tuleb külla küljest, kui nälja näpust. Mida armsam laps, seda kibedam wits. Kui töö on tehtud, siis on hea puhata. Ära kiida silda enne, kui koormaga üle said. Tee tööd higiga, siis sööd isuga.

30—37.

Leegitseb, lõkendab südame tuli. (R. Kamsen.) Lap-suke on mul, õrnake, kullake, kaunis. (Marie Under.) Aeg antud naerda, aeg antud nutta, aeg antud pisaraid pühkida. (Suits.) Juhtus naabrite wahel nurisemist, — munad weerewad ka pesas — siis wõtsid kolmanda, kes õigust rääkis. (Jannsen.) Mina istusin tooli peale, Henn jäi — aidas oli ka woodi — woodi ette seisatama. (Kitzberg.) Lumi juba ammu läinud, käes kena kewade, soe wihm meil wõõrsil käinud, kõik end ehib pidule. (A. Grenzstein.) Ta oli — kui ma ei eksi — oma kaht poega ülikooli toomas. (Juh. Liiw.) Kõik, mis ta ette wõttis, läks paremast kui paremini korda. (J. Kunder.) Kõik, kellel olid jalad jooksu jaoks, ruttasid jää peale. (E. Peterson.) Nõu on see, mis paneb jõu tööle. Mis mulla rüpes sügawasti nüüd meie käsi walmistab, see kellatornist heledasti kord meie waewa kuulutab. (K. Malm.) Uurimise waral tõendatase, et radium wahetpidamata soojust wälja saadab. (J. Wöhrmann.) Kus elab

waim, kes mure sees ei kõigu? (Kreutzwald.) Rahwalaul, mida mõisa wäljal ja pärast talgust sakste härbäri ees kaasitati, jääb orjuse kadumisega waiksemaks. (W. Reiman.) Teisele ei jäänud muud teha, kui ära minna. (J. Kunder.) Kuna tema silmad kinni wajusid, seda tema ei teadnud. (Tuglas.) Äkitselt kuulis ta, kuidas keegi krabistas küüni seina ääres heinte sees. (Mändmets.) Öhtul on mõnikord pikad, wiirulised pilwed taewaserwal ja peaaegu nendes wärwides, mida Eesti waipadel leiame. (Kr. Raud.) Kui pere pärast keskhommikut pubkama heitis, siis läksime meie Kaarliga mängima. (M. Metsanurk.) Mõök ühes, lubi teises käes, nii teeme rahwa tööd. (Koidula.) Kui südatalwel külm õige pakaseks läheb, raputab wangistatud Peipsi oma ahelaid. (Juh. Liiw.) Kui usaldusest räägib rebane, siis katsu kanad wiia warjule. (Piirikiwi.) Jää wagaks, laps, siis Jumal sinuga. (Juh. Liiw.) Eesti lipu wärwid on: sinine, must, walge. Paha on, kui inimene ei oska lugeda ega kirjutada. Raskes elus õhkas Tõnis: „Kuhu lähen nüüd?“ Seal siis tuli surm ja ütles: „Lähme ära siit!“ (J. Weizenberg.) Juku oli wäga tige: ta peksis koera õlekõrrega.

Wanasõnad: Kaewa mulda, siis saad kulda. Kes rikub, see rakendab. Niikaua koer haugub, kui küllaline tuleb. Ole aga lammas, siis on warsti hundid turjas. Millest süda täis, sellest räägib suu. Wilets laps, keda witsaga peksetakse. Oma ema wits on parem kui wõõraema wõileib. Pista põrsas kotti, kui pakutakse. Kus kaks koos, seal kolmas suus. Kui töö tehtud, siis on hea puhata. Kui tuleb murdu muile puile, tuleb katk ka kadakaile.

39—40.

Kes otsib, see leiab; kes koputab, sellele tehakse lahti. (Kristus.) Waikne, kena kohakene, kõige kallim surmani; armas isa majakene minu meeles alati. (M. Kõrber.) Öö nüüd jõuab jälle oma rahuga; kuldne õhtupäike läinud hingama. (Kuhlbars.) Mis wana on, see kõduneb aja jooksul ja laguneb; uus aeg astub wõitluswäljale

ja purustab, mis ei jõua wastu panna. (O. Kallas.) See on tühi liialdus, et üksik lind ei saawat üle Surnumere lennata, waid pidawat sisse kukkuma ja surema. (M. Jürmann.) Arno kahjatseb, et ta koju ei läinud; kodu magaks ta juba ammugi, ega waewleks enam kõiksugu mõtetega. (O. Luts.) Kui liiwlased ja lätlased piiskop Alberti walitsuse alla olid heidetud, siis algas sõda eestlaste wastu, mis 1208—1224 aastani kestas. (J. Bergmann.) Juba aastal 1782 tõendas Arwelius oma lugemise-raamatus, et Wirumaal rahwa kehakasw mõnes kohas wiinajoomise läbi wäikeseks on jäänud, kuna kained Põltsamaa mehed pikaks sirguwad. (J. Järw.) Kes oma terwist kalliks peab, see muretsegu ka selle eest, et ta toas wärske õhk on. (A. Grenzstein.) Kuidas taimed maa jõu ära kurwad, sellest annawad meile Sitsiilia saar ja Wäike-Aasia, mida wanad roomlased wiljaaitadeks kutsusid, häid näitusi. (J. Kunder.) Wara tööle, hilja woodi, nõnda rikkus tuppä toodi. (Piiirikiwi.) Seda ammugi teate, et tõde mitte ühe ehk teise inimese mõttest ehk suust ei seisa, waid iseenesest, ja et ta liikumata enese põhja peale on rajatud. (O. W. Masing.) Tahad tulu tulewikust, boia omast olewikust wead, mis märkad minewikust.

+1.

KORD totsid konnad hulgana kõik Taara tuppä paluma, et ta neil annaks kuninga, kes neid wõiks wetes kaitseda. (Jak. Liiw.) Need ei ole muud kui weetilgad, kes üksteisele imeasju räägiwad, mis nad oma pika tee peal näinud. (C. R. Jakobson.) Õhus, kus hapnikku ei ole, ei wõi elajas ega taim hingata. (J. Kunder.) Kindlasti kuulutati, weel kindlamasti usuti, et maailm otsa lõpeb, kui tuhat aastat Kristuse sündimisest täis on. (A. Mohrfeld.) Kaetud silma ette tuli kentsakas unenägu, mis tütarlapse pikale teele rändama wiis, kus mitu imelist juhtumist sündis. (Kreutzwald.) Üle tee wiib madal mäehari, mida tuul näib ära pühkida tahtwat, siit ühtesoodu pilwede kaupa walget ajuliiwa üles tuisates, mis ümbrust katab, nii et jalg siia kui saepuru sisse

wajub. (Aino Kallas.) Paneme klaaskuplit, milles lämmastik tule ära kustutas, ligemalt tähele, siis märkame, et kupli sisemisi seinu piisad katawad, mis aegamööda suuremateks tilkadeks kokku kogunewad. (A. Luik.) Oma tarwiduste täitmiseks ei ulata mitte üksiku inimese jõud, waid ta peab teistega ühendusesse astuma, et siis ühise nõu ja jõuga neid abinõusid, mis tarwidusi täidawad, kätte saada. (O. Rütli.) Seda nõuab õigus ja kord, et meie teistele seda teeme, mis meie teistelt oleksime nõudnud, et nemad seda meile oleksid teinud. (J. Tõnisson.)

2—42.

Minewal aastal oli palju õunu. Tuline toit rikub hambaid. Maha sülitada on keelatud. Waew on tubliduse ema. Tõde ei põle tuleski. Kas on linnukesel muret? Kas laulu allikas külmas põhja-tuules minu rahwa meelese oma kastet ei wõi walada? (K. J. Peterson.) Rahwa wanad mälestused kuulutawad weel meie põlwele heleda häälega esiwanemate kõrgeid meeledamusi. (W. Reiman.)

Kas oled, priius, meil ka wõõrsil käinud? (Kreutzwald.) Lõoke, miks ju nii wara sa lendad üles lauluga? (K. Malm.) Laena mulle kannelt, Wanemuine! (Kreutzwald.) Kus kasteheinas põlwini me, lapsed, jooksime. (Koidula.) Jõua, tamme, kaswa, tamme, tõuse, tamme, tugewaksi, kerki, tamme, kõrgeeksi! (Rahwalaul.)

Wana wanaga, noor noorega. Lõpp hea — kõik hea. Sõnadest tegudele! Tähendab, lumi on läinud. Teie tulite kahjuks liig hilja. Punapõske Peeduke, kogu pere kannike, ootas linnast saiasarwe õhtu eel õue wärawas.

Kool ja kirjandus on meie kiriku kasulapsed. (W. Reiman.) Päike paistis heledasti sinisest taewast, hommik oli üks ilusamatest. (Juh. Liiw.) Mis meid kõigist üle wiib, see on kannatuse tiib. (A. Grenzstein.) Terwe inimesesoo minewik õpetab meile, et ka meie peame püüdma maast madalast kõrgemale tõusta. (R. Aawakiwi.)

Hoia oma keelt sa kurja rääkimast, see toob pahan-
dusi, rikub rahu tõest. (Brand.) Kõik, mis teades wõi
teadmata külwame wiibides ilmas, tärkab ja tõuseb
kandma siin oma wilja. (E. Enno.) Kus wareseid koos
on, sinna lendab weel teisi juure. (Jannsen.) Kui tuhiseb
tammikus hommiku tuul, on lõppenud orjade öösine
luul. (J. Bergmann.)

See püha paik, nii õhkab hing, on kaugel, kust
luule paistab oma täiusel. (Jak. Liiw.) Lootus, Jumala
täht, sinna sa kutsud mind, kuhu mõni ju läks rõõ-
muga hõisates. (Fählmann.) Üle metsade ja wäljade lii-
gub soojuse ja walguse tiiwul pühapäewa hommiku
rahu, kumisew kellahelin huultel ja manitseb palwele.
(E. Enno.) Kus enne puud, pöösad, lilled unistades öö-
kuningale wastu waatasid, et iga kiirt tema silmist oma
südamesse imeda, seal heljub tarretus ja külm. (Juh. Liiw.)
Ja kui ka päike paistab, kes teab sedagi, ehk on see
wiimast korda, kus ta meil naerab nii. (M. Lipp.)

Kui teine hobune Kaarel XII. alt maha lasti, astus
ta sedamaid kolmanda selga ja naljatas: „Ma näen
küll, waenlased tahawad mind ratsasõitmises harju-
tada“. (W. Reiman.) Teid ma teretan, Eestimaa pojad,
kellel kulmud kuumawad töös. (Koidula.) Ja tahate teada,
mis on põhjamaalase iseloom, siis kosten: julgus, mis
häda ei karda, wisadus, mis takistustega heitleb, kan-
gus, mis kaljusid purustab, wõit, mis igast wastasest
jagu saab. (W. Reiman.) Talupoegadele, kellel oli kibe
mõisaorjus seljas, kuhu ka weel kiltri kepp pidi sün-
dima — ja kuuekümne aasta eest sündisid sinna mõle-
mad — oli see suureks troostiks, et nendest oli üks
selts inimesi weel alamal. (Juh. Liiw.)

Mees tõuseb mulla alt, kübar peas. (Mõistat.) See,
kes tuiskas Turjamaale, sirgus wapraks sõjameheks.
(Kalewip.) Siis wast walmines kangas, mis säras ja hiil-
gas ja helkis. (Eisen.) Kus wähe eksitajaid, seal wähe
eksijaid. (Jannsen.) Need on õnnetumad inimesed, kes
tunnewad maailma tema wälimise paistuse järel. (Grenz-
stein.) Mis sa teistelt saada nõuad, tee, et ise täita

jõuad. (J. Bergmann.) Miski asi ei taba inimest nii mahasuruwalt kui teadmine, et kõik ta töö ja waew tühja peab minema. (A. Kiwi.) Kõikide keemiliste katsete juures on alati tähele pandud, et ollused kunagi ei kao, ega ka seal ei teki, kus enne midagi ei olnud. (A. Luik.) Kui su teod pole truud, ei siis usta sinu suud. (Piirikiwi.)

Waenlane wiin käib peas ümber ja otsib paika, kuhu mehe kukutada. Ükski rahwas, olgu ta kõige orjalikumaskes, ei kaota oma terawat rahwanalja, oma himu pilgata, oma soowi, enese ja teise weel alama wahel wahet teha. (Juh. Liw.) Mikk, wäike kõhna ja kurwa näoga poisike, istub ahju ees nurgas, hoiab musta ute kaelast kinni ja wahib tõsiselt suure, poollagunenud ahju, kus peened, pikergused haosöed õhkuwad. (E. Wilde.) Missugust wangistawat mõju Cäsar oma isikuga inimeste peale awaldas, seda kujutab kõige selgemini jutt, kuidas ta mereröowlite käes wangis olles neid ennast teenima sundis, neile käskusid andis, neid koguni ähwardas. (J. Aawik.)

Kõnekäanud: Aeg teeb oma tööd. Nüüd on lugu lakas. Pakase-poiss paugutab aiateibas. Palju weetakse hobustega. Kõik kukkusid naerma. Nüüd on wesi ahjus. Tema wiidi külla otsa. Oi täna, oi homme; millal see oi otsa saab? Pada läheb metsa. Tuul käib selja tagant läbi. Eks ta ole nagu wiies ratas wankri all. Hilja kiriku ja wara weskile, siis saab õigel ajal õhtule. Ei täna öösel saanud nahka silma peale. Ära wõta maja selga! Küll jätkub Jumalal päewi ja peremehel leiba. Otsi leiwatiki wiisi! Wiskad kondid hunnikusse. Pane hambad warna. See kulub meile marja eest. Temast jäi auk järele. Ei see poiss pead puusse jookse. Üks tee ja kaks asja. Teda aeti aia ja hange wahele. Sina oled täna hommikul pahema jalaga woodist wälja astunud. Sina — laps noorem, teine jalg kergem — mine! Millal siga silmi peseb? Sajab nii kui oa warrest. Tema sai nahkpüksid jalga. Sellel on willased roomad. Nüüd

on walge wäljas! Rääkis ääri weeri mööda. Üks ei wea teist üle ölekõrre. Armastan teda nagu koer luuawart. Olen mina wiis imet näinud. Ära pead kaota! Kui ei näe, wõta silm pihku. Konn sai mät-tale. Temal läks hari punaseks. See jäi kahe silma wahele. Ei seda leidu puis ega mais.

Wanasõnad: Ega sepist seljas kanta. Ilmatark teistele, oskamata enesele. Ööl on üheksa poega, päewal mitu mõtet. Mis kõhus, see kõrwal; mis watsas, see warjul. Kõik ei mahu marjamaale, muist peab jääma karjamaale. Aja tühi asjale, karga ise kannule. Hirmul on suured silmad. Kes head otsib, see parema leiab. Unustab hoidja, tabab püüdja. Ei hiir wilja-salwe sure. Ei ilu pealt leent keedeta. Parem pool muna kui tühi koor. Küsija suu peale ei lööda. Sööjal pikk käsi. Ei puu lange ühe laastuga. Oma suu kõige lähemal. Narri põldu üks kord, põld narrib sind üheksa korda. Omad witsad peksawad kõige walusamin. Oma põld, oma põrsas. Wiletsal wisa hing. Kellel pea paha, sellel olgu jalad head. Ei maamees söö mulda ega kuningas kulda. Ei ole ette öeldud, mis taga tuleb. Sädemest tuli, sõnast tüli. Parem kodu kooruke kui wõõrsil wõileib. Tõsi tõuseb, wale wajub. Sõna pistab, sõna päästab. Kodu kuulsam, ahju peal ausam. Parem püü peos kui kümme katusel. Hea on, kes hästi tantsib, weel parem, kes paigal seisab. Ei upsi uus kuub, küll tantsib täis kõht. Tee tööd töö ajal, aja juttu jutu ajal. Kord on pool tööd. Igal ajal omad arud. Homseks hoia leiba, aga mitte tööd. Kel tarkus peas, sel ohjad käes. Tublidus ei tule tööta, osawus ei hooleta. Haigus on surma käskjalg. Kuused paukudes põlewad, albid kiideldes kõnniwad. Mis wihaga tehtud, läheb wiltu. Weerewal kiwil ei kaswa sammalt. Kus tegijaid, seal nägijaid. Sügisel seitse söömalauda, kewadel ei kakukestki. Parem auga surra kui häbiga elada. Kadedus katkub oma kana.

Sisukord.

I. Lause.

1. Lause awaldus	5.
2. Lausete jaotus	5.

II. Lause liikmed.

4. Alus — subjekt	6.
5. Aluse esinemine	6.
6. Öeldis — predikaat	7.
a) Ajasõnaline öeldis	7.
b) Abi-ajasõnaline öeldis	7.
7. Öeldise täide	8.
8. Aluse ja öeldise ühildumine	8.
9. Arvusõnaline alus	9.
10. Osastawaline öeldise täide	10.
11. Laiendatud ja laiendamata lause	10.
12. Sihitus — objekt	10.
13. Täis- ja osasihitus	11.
14. Sihitus ja öeldis kui teo, aja ja arwu määravad	11.
15. Sihituse esinemine	12.
16. Järguline sihitus	13.
17. Kõrwaline — kaudne sihitus	13.
19. Täiendus — atribuut	14.
20. Täienduse esinemine	14.
21. Täienduse ja täiendatawa lauseliikme wahekord	15.
22. Lisandus — apositsioon	15.
23. Kõnetelu (hüüe)	16.
24. Määrus — adwerbiaal	16.
25. Määruste jaotamine	16.
26. Määruse esinemine	17.
27. Wäljajäte — ellipsis	18.
28. Lause täiendus	19.
29. Lause rõhk	19.

III. Liitlauseid.

30. Koondatud laused	19.
31. Koondatud lause liikm. ühildumine	21.
32. Kiillause (wahelause)	23.
33. Rinnastatud — koordineeritud — laused	23.
34. Ühendatud — subordineeritud — laused	25.
35. Ühend. lausete jaotamine	26.
37. Otsekohene ja kaudne kõne	28.
38. Lausete lühendamisest	28.
39. Ühendatud lausete rind	29.
40. Mitmekordsed ühend. laused	29.
41. Järgulised ühendatud laused	31.
42. Periood	32.

the

A-4284

A
i